

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК 37(09)(477) «1920/1927»

СТАНОВЛЕННЯ ФОРМ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В УКРАЇНІ (1920–1927 РР.)

Ольга Бойко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Анотація:

У статті розглядаються форми навчання, що використовувалися в процесі ліквідації неписьменності в 1920–1927 роках. Зокрема досліджуються причини виникнення й особливості становлення форм навчання щодо ліквідації неписьменності, розкривається зміст ключових понять дослідження. Автор виокремлює індивідуально-групову та класно-урочну форми навчання, акцентуючи увагу на важливості й результативності їх використання в закладах із ліквідації неписьменності. У статті частково висвітлюється робота окремих з'їздів товариства «Геть неписьменність», на яких розглядалися питання, пов'язані з особливостями використання форм навчання неписьменних в Україні у 20–30-ті роки ХХ ст.

Ключові слова:

ліквідація неписьменності; лікпункт; лікнеп; школи для неписьменних та малописьменних; навчання грамоти; форми навчання; класно-урочна форма навчання; індивідуально-групові форми навчання.

Анотация:

Бойко Ольга. Становление форм обучения в процессе ликвидации неграмотности в Украине (1920–1927 гг.). В статье рассматриваются формы обучения в процессе ликвидации неграмотности в 1920–1927 годы. В частности, исследуются причины возникновения и особенности становления форм по ликвидации неграмотности, раскрывается содержание ключевых понятий исследования. Автор выделяет индивидуально-групповую и классно-урочную формы обучения, акцентируя внимание на важности и результативности их использования в учреждениях по ликвидации неграмотности. В статье частично освещается работа отдельных съездов общества «Долой неграмотность», на которых рассматривались вопросы, связанные с особенностями использования форм обучения неграмотных в Украине в 20–30-е гг. XX в.

Ключевые слова:

ликвидация неграмотности; ликпункты; ликнепы, школы для неграмотных и малограмотных; обучение грамоте; формы обучения; классно-урочная форма обучения; индивидуально-групповая форма обучения.

Resume:

Boiko Olha. Development of teaching methods in the process of eliminating illiteracy in Ukraine (1920–1927).

The article examines the teaching methods for eliminating illiteracy in 1920–1927. In particular, the author studies peculiarities of development and causes of appearance of learning forms to eliminate illiteracy. In the publication the author singles out individual and group forms of in-class learning, and focuses on the importance and effectiveness of their use in literacy institutions. The article partially highlights the work of some meetings of the society “Down with Illiteracy”, where the issues related to the use of learning forms for illiterate in Ukraine in the 20–30ies of the 20th century were dwelt upon.

Key words:

elimination of illiteracy, likpunkt, schools for illiterate and semilliterate, literacy, teaching methods, in-class method of teaching, individual and group forms of teaching.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні активно відбувається реформування системи освіти. Безумовно, такий важливий процес, спрямований на підняття рівня освіти до європейського, не може відбуватися без помилок. Проте його хід не можна гальмувати. В Україні подібний складний період в освіті припав на перші роки встановлення радянської влади.

20-ті рр. ХХ ст. стали особливим етапом у формуванні нової освітньої системи УСРР. Значних перетворень зазнав і навчальний процес, зокрема такий його важливий аспект, як становлення форм навчання в процесі ліквідації неписьменності. Період ліквідації неписьменності в 1920–1927 рр. став основним місцем апробації, упровадження й популяризації нових педагогічних ідей, принципів, методів,

прийомів, організаційно-педагогічних форм навчально-виховного процесу.

Поряд із застосуванням новітніх теоретичних засад освіти, вироблених прогресивними педагогами того часу, учасники ліквідації неписьменності й самі працювали над розвитком методики викладання багатьох навчальних дисциплін, удосконаленням методології навчання й виховання, підвищенням кваліфікації учителів тощо. Бурхливі зміни не могли не позначитися й на методичній стороні навчального процесу в закладах ліквідації неписьменності. Їх аналіз може знадобитися сучасним реформаторам освіти, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічному аналізу освітнього процесу в Україні періоду 20-х років ХХ ст. присвятили свої праці Л. Березівська,

Н. Баловсяк, Л. Гаєвська, Н. Кротик, М. Кузьменко, Н. Побірченко, Л. Потапова, О. Сухомлинська, С. Цвірова та ін. Проблема ліквідації неписьменності в досліджуваній період висвітлена в наукових розвідках А. Воронця, В. Воскресенського, В. Гололобова, О. Іванової, К. Корнилова, Н. Крупської, С. Максимюка, В. Онищука, В. Ягупова. Проте не приділено належної уваги питанню методики навчання грамоти в процесі ліквідації неписьменності, тому детального вивчення потребують форми навчання в зазначений період.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз становлення форм навчання в процесі ліквідації неписьменності на території України в 1920-1927 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед наголосимо на деякій «розмитості» й нечіткості в тогочасній освітній термінології, зокрема у визначенні категорій «форма», «прийом» (що змушувало окремих авторів зупинитися на технології їх використання, не заглиблюючись у теорію питання) [1, с. 23]. Сучасники пояснювали цей факт недостатнім науковим обґрунтуванням методологічних основ цієї галузі освіти.

Як свідчить аналіз джерел, у досліджуваній період було два способи охоплення неграмотних навчанням: а) шкільний (лікпункти й школи); б) позашкільний (індивідуально-групове навчання вдома) [14, с. 20].

Традиційною шкільною формою ліквідації неписьменності на початку 20-х років ХХ ст. була класно-урочна система навчання. Численні методичні документи, інструктивні листи та різного роду рекомендації чітко орієнтували організацію навчання на проведення занять за урочною системою і формування учнівського контингенту в групі по 25-30 осіб, що відповідало стандартному класу.

Загальна мета будь-якого уроку в лікпункті збігалася з основною метою лікбезу. У ході кожного уроку простежувалося ідейно-політичне виховання в процесі навчання грамоти. Водночас, кожний окремо взятий урок мав свою мету, завдання, характер, тип і структуру. Зауважимо також, що значна частина уроку відводилася на читання й письмо. Стосовно цього Н. Крупська зазначала: «Щоб школа могла втримати учня, необхідно, щоб вона давала ще щось істотне понад удосконалення в найкращому оволодінні механізмом читання й письма, – необхідно, щоб школа розширювала розумовий горизонт учня, давала йому нові факти, нові знання, щоб учень бачив своє розумове зростання» [8, с. 5].

У 20-ті роки ХХ ст. у лікнепи, як і загалом до радянської школи, частково проникла

американська система *Дальтон-план*, правильніше *Долтон-план* (за назвою американського міста Долтон, де вона широко застосовувалася). Творцем цього плану стала відома вчителька О. Паркхерст. Учні сходилися вранці до школи у «клас-організації», де вони під керівництвом учителя-консультанта складали план на день, а потім працювали самостійно. Облік роботи учнів здійснювався за допомогою складної системи: наприкінці заняття учні складали залік, результати якого заносилися до індивідуальної картки. Домашніх завдань не було. Ця шкільна система була однією з найпоширеніших, заснованих на принципі індивідуального навчання. Негативними рисами цієї системи були: низький рівень дисципліни, відсутність роботи вчителя з усім класом, слабкий підсумковий результат. У школах України й Росії у 20-х роках ХХ ст. були спроби застосування *Дальтон-плану* як форми «вільного навчання», але він виявився неефективним [9, с. 5].

У 1922 році жодне питання, пов'язане з методикою навчання в школах дорослих, не привертало до себе стільки уваги, як *Дальтон-план*, або лабораторний метод. На всіх зборах педагогів, лабораторний план незмінно залишався предметом обговорення. У 1923 році в СРСР навіть вийшла російською мовою книга Евеліни Дьюї «*Дальтонський лабораторний план*». У 1924 році Н. Крупська писала про цю книгу О. Паркхерст: «План цей дуже захопливий і заслуговує на найретельніше вивчення» [7, с. 94]. До книги Е. Дьюї Н. Крупська написала передмову, у якій деякі з задумів *дальтонівського досвіду* оцінювалися теж досить схвально. Позитивними, на її думку, у *Дальтон-плані* були такі риси: виховує вміння працювати за планом, розраховуючи сили і час; вчить, як вчитися; дає можливість кожному просуватися своїм темпом, дає змогу учневі цілісно бачити мету роботи; підвищує активність, самодіяльність і відповідальність у роботі; підвищує інтерес до роботи, її інтенсивність, уможливорює поєднання індивідуальної роботи з колективною тощо [8, с. 94].

Недостатня кількість матеріальних ресурсів і викладацького персоналу для шкіл лікнепу на території України в 20-30-ті рр. ХХ ст. диктувала необхідність вироблення нових форм ліквідації неписьменності серед населення.

У цей час значного поширення набула індивідуально-груповою формою навчання. В літературі 20-30-х рр. ХХ ст. вживаються такі терміни, як «поодинокі-гурткове навчання», «поодинокі-групове навчання», або «індивідуально-групове навчання». У нашому дослідженні ми використовуємо термін «індивідуально-групове навчання».

Віддаленість багатьох населених пунктів, брак педагогічних кадрів і фінансового забезпечення в 20-30-х роках ХХ століття перешкоджали створенню стаціонарних шкіл із навчання безграмотних. У зв'язку з такими умовами застосовувалася система охоплення безграмотного населення індивідуально-груповим навчанням. Така форма була запропонована в 1924 р. на III Всеросійському з'їзді з ліквідації неграмотності. Суть його впливала з гасла «Грамотний, навчи безграмотного!» [5, с. 153]. В умовах нестачі педагогічних кадрів з ліквідації неписьменності в сільській місцевості гасло набувало майже буквального сенсу.

Індивідуально-групове навчання, як початкова форма охоплення неписьменних, практикувалася протягом 1924-1925 років як у місті, так і в селі. Робота ця відбувалася добровільно у вигляді шефської допомоги. З боку Грамчека (комісії з ліквідації неписьменності) у ці роки не було ні регулярного керівництва цією роботою, ні правильного її обліку [6, с. 7-8].

Система індивідуально-групового навчання була основною формою у справі ліквідації неписьменності на території України в 20-х роках ХХ століття. Особливо результативною вона була в сільській місцевості. Наприклад, за 1926-1927 навчальний рік за допомогою індивідуально-групового навчання ліквідували свою неписьменність понад 40.000 осіб [6, с. 9]. Такий успіх сучасники пояснювали тим, що індивідуально-гурткове навчання (така назва використовувалася поряд із назвою «індивідуально-групове навчання») можна організувати в будь-якому місці без витрати великих коштів, потрібних для відкриття лікпункту [6, с. 9].

Сутність цієї форми організації навчального процесу була в тому, що навчання організовувалося в тих місцях, де кількість неписьменних була меншою за 15 осіб. Гуртки неписьменних і малописьменних охоплювали від 2 до 15 осіб. До кожного такого гуртка або окремого учня прикріплювали культармійця, який повинен був навчати гурток учнів або одного учня до повного закінчення програми [14, с. 16].

Навчання неписьменних через індивідуально-гурткову форму проводилося за навчальним планом і програмою для шкіл грамоти і малописьменних [14, с. 16]. Набір неписьменних проводився самими груповодами, насамперед серед членів їх сімей і сусідів. Здебільшого групи за віком поділялися так: від 12 до 15-ти років, від 16 до 20-ти років, від 21 до 41 років. Заняття проводилися по хатах селян і частково в сільбудах [11, с. 16].

Дні й години викладання культармієць призначав, урахуваючи особливості виробничих і побутових умов учнів, але кількість навчальних годин на місяць була не меншою, ніж за навчальним планом [14, с. 6]. Отже, як переконаємося, при індивідуально-гуртковій формі навчання, на відміну від класно-урочної, не було чітко визначеного часу занять і термінів навчання.

Переведення учнів індивідуально-гурткового навчання з рівня неписьменних до малописьменних відбувалося на підставі перевірних іспитів, встановлених для шкіл грамоти й малописьменних.

Для методичного керівництва роботою груповодів до кожних трьох-п'яти культармійців прикріплювався громадський методист зі складу кваліфікованих учителів [14, с. 6]. У деяких районах, наприклад на Сумщині, методичне керівництво груповодами здійснювалося шляхом інструктування кожного з них окремо на початку занять. Надалі відбувалися наради груповодів, де опрацьовувалася книжка «Кожний письменний може навчити неписьменного», обмінювались досвідом і підбивалися підсумки цієї роботи за короткий час. Крім цього, в разі невиконання роботи груповоди зверталися до ліквідаторів за порадами. Дехто з груповодів відвідував лікпункти з метою підвищення кваліфікації. Так само груповоди відвідували заняття своїх товаришів. Заняття проводилися 2-3 рази на тиждень по 2 години.

Як свідчить проведений аналіз, форма індивідуально-групового навчання в сільських умовах стала одним із найкращих способів боротьби з неписьменністю, оскільки така форма роботи давала можливість селянину, не відриваючись від свого господарства, навчитися грамоти [11, с. 16].

У журналі «За грамоту» (червень 1927 р.) натрапляємо на приклад практичного застосування індивідуально-групового навчання: «...в с. Осипівці, Захаріївського району на Одещині нема ані одного лікпункту. Вчительство зайняте по горло своєю роботою і йому не до лікнепу. Серед Осипівської інтелігенції тільки дружина вчителя К. Федоренко приймає посильну участь у роботі з неписьменними селянами. Вона сама веде заняття в групі з 10 осіб. Село є зразком для багатьох інших сіл, де є лікпункти, регулярне постачання підручників і наявність методичного керівництва в особі спеціалістів-викладачів. Причини цього містяться, по-перше, у твердому намірі самих селян ліквідувати свою неписьменність. Свідоме ставлення селян до питання ліквідації неписьменності можна підтвердити і таким фактом: незважаючи на те, що в Осипівці організовано досить значний

колектив груповодів, все ж кількість тих, хто бажає учитись значно більша, ніж тих, хто пропонує вчити. Тому, наприклад, одна з груп із сильним керівником тов. Орликом поступово поширювалася й розрослася, нарешті, до розмірів справжньої школи...» [12, с. 6].

На I Всеукраїнському з'їзді представників товариства «Геть неписьменність!» (15 березня 1927 р.) питанню індивідуально-гурткового навчання було приділено особливу увагу, тому що використовувати таку форму навчання мав змогу кожний письменний робітник і селянин. Організувати лікпункт чи осередок не завжди була можливість і кошти, але в кожному селі чи на кожній фабриці й заводі було декілька письменних товаришів, які мали змогу навчити грамоти своїх сусідів, батьків, братів чи сестер. Ось чому поодинокі-групове навчання набирало таких обертів [4, с. 1].

На тому ж з'їзді тов. Шихман (м. Одеса) зазначив, що «...треба взяти курс на масове індивідуально-групове навчання, яке є найдешевшим. Практика ж показала, що продукція індивідуально-групового навчання не гірша за продукцію офіційних лікнепів, іншого виходу немає, бо скільки б у нас матеріальних ресурсів не було, при сучасному економічному стані країни нашої ми лікнепів організувати в достатній кількості не можемо» [10, с. 7].

Індивідуально-групову форму навчання грамоти використовували також серед так званих сезонників і поденників з метою ліквідації неписьменності. Індивідуально-групове навчання для роботи серед них було зручним тим, що не вимагало особливо суворої шкільної обстановки й могло утворювати низку невеличких у кількісному плані груп для навчання грамоти (від 3-х до 10 осіб). Для проведення навчання в індивідуально-груповій формі як ліквідатори й груповоди залучалися насамперед добре письменні «сезонники» й «поденники» та керівний технічний і адміністративний персонал. Для останніх це було громадським навантаженням [12, с. 6].

Однак дослідник В. Гололобов вказує й на деякі суттєві недоліки індивідуально-групової форми навчання: «У гуртках цієї форми освіти роботу в основному проводили не професійні викладачі. Серед них були громадяни, які не мали навіть повної початкової освіти. Учні не завжди були забезпечені навчальною літературою та необхідним письмовим приладдям. Під час навчання виникали досить тривалі перерви (іноді цілими декадами). Усе це негативно позначалося на освітньому процесі й приводило до більш високого відсотку рецидиву неписьменності порівняно з іншими факторами. І все ж таки, попри всі недоліки, ця форма освіти давала можливість тисячам неписьменних здійснити свою мрію і прагнення до саморозвитку» [2, с. 67].

Про результативність зазначених форм навчання свідчить документ про роботу Уманського Округного товариства (1925-1926 рр.), у якому зазначається, що Уманське Округове Правління т-ва «Геть неписьменність!» у поточному навчальному році в окрузі відкрило 80 постійних лікнепів (у яких використовувалася класно-урочна форма навчання) з кількістю до 3.000 неписьменних і охопило близько 4.000 індивідуально-груповим навчанням. Як наслідок, було «...зліквідовано неписьменність 1.500 душ у школах і 3.500 у гуртках з індивідуально-груповим навчанням» [13, с. 9].

Висновки. Отже, у період ліквідації неписьменності в 1920-1927 роках для навчання неписьменних і малописьменних застосовувалися дві основні форми навчання – класно-урочна й індивідуально-групова.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми становлення форм навчання у процесі ліквідації неписьменності в Україні в 1920-1927 роках. Серед питань, які потребують подальшого вивчення, можна виділити такі: з'ясування впливу форм навчання на формування особистості в процесі ліквідації неписьменності, дослідження методів роботи з неписьменними й малописьменними.

Список використаних джерел

1. Вихрущ В. О. Дидактична думка в Україні (друга половина XIX–початок XX століття): проблеми розвитку теорії: в 2-х ч. / О. В. Вихрущ. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – Ч. 1. – 433 с.
2. Гололобов В. М. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках : дис. ...кандидата істор. наук : 07.00.01 / Гололобов Віктор Михайлович; Харківський держ. політехнічний ун-т. – Харків, 1998. – 179 с.
3. Зубовський П. Десятиріччя Жовтня й наші завдання / П. Зубовський // За грамоту. – 1927. – № 10-11. – С. 9.
4. Зубовський П. Підсумки 1-го Всеукраїнського З'їзду товариства «Геть неписьменність» / П. Зубовський // Геть неписьменність. – 1927. – № 5 (1 травня). – С. 1.

References

1. Vykrushch, V.O. (2000). Didactic thought in Ukraine (second half of the 19th – early 20th century): problems of the theory development. Vol.1. Ternopil: „Pidruchnyky posibnyky”. [in Ukrainian].
2. Hololobov, V. M. (1998). *Eliminating illiteracy among the adult population of Ukraine in the 20ies [Tekst]: dissertation for the degree of Candidate of historical sciences: 07.00.01*; Kharkiv State Polytechnic University. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Zubov's'kyi, P. (1927) The decade of Zhovten' and our tasks. *Za hramotu*. 10-11. 9. [in Ukrainian].
4. Zubov's'kyi, P. (1927). *The results the 1st All-Ukrainian congress of the society "Down with Illiteracy"*. *Het' nepysmennist'*. 5. [in Ukrainian].

5. III Всероссийский съезд ликвидации неграмотности // Народное Просвещение. – 1924. – №6-7(15-16). – С. 153.
6. Індивідуально-групове навчання // За грамоту – 1927. – № 10-11. – С. 9.
7. Крупская Н. К. Воспитание при помощи дальноновского плана (Рецензия) / Н. К. Крупская, Е. Паркхерст // Педагогические сочинения. – М.: АПН РСФСР, 1960. – Т. 10. – С. 93–99.
8. Крупская Н. К. Ликвидация неграмотности и малограмотности. Школы взрослых. Самообразование / Н. К. Крупская // Педагогические сочинения. – М.: АПН РСФСР, 1960. – Т. 9. – 707 с. – С. 5.
9. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
10. Протокол I Всеукраїнського з'їзду представників товариства «Геть неписьменність» від 15 березня 1927 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 7.
11. Сироватка Н. Наш осередок виконує заповіт Ілліча / Н. Сироватка // За грамоту. – 1927 р. – № 6(Червень). – С. 16.
12. Цукерман І. Робота влітку серед сезонних робітників / І. Цукерман // За грамоту. – 1927 р. – № 6(Червень). – С. 6.
13. Документи про роботу Уманського Окружного товариства (протоколи, звіти, тези, анкети, посвідчення, листування). 1925–1926 р. – До Всеукраїнського т-ва «Геть Неписьменність». – Центральна комісія Всеукраїнського ленинського товарищества «Геть неписьменність» // Державний архів Черкаської області. – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 353. – Арк. 9.
14. Шмулевич А. Сборник статей. Руководителям занятий / А. Шмулевич. – Госиздат ВЧК л/б.: Главполитпросвет. – 1928. – № 9. – 126 с.
5. III All-Russian Congress of eliminating illiteracy. (1924). "Narodnoie Prosveshchenie". 6-7 (15-16). [in Russian].
6. Individual and group learning (1927). "Za hramotu". 10-11. 9. [in Ukrainian].
7. Krupskaiia, N. K. (1960). *Education with the help of Dalton plan*. V. 10. 93-99. [in Russian].
8. Krupskaiia, N. K. (1960). *Pedagogical works. V.9. Eliminating illiteracy and semi-literacy. Adult schools. Self-education*. Moscow: izd. APN RSFSR. 5. [in Russian].
9. Maksymiuk, S .P. (2005). *Pedahohika: textbook*. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
10. *Protocol of I All-Ukrainian congress for representatives of the society "Down with Illiteracy" of 15 March 1927*. (1927). Central State Archive of the Supreme Authority and Management of Ukraine, f. 387, op.1, spr.184, Ark.7. [in Ukrainian].
11. Syrovatka, N. (1927). Our division carries out Illich's will. *Za hramotu*. 6 (June). 16. [in Ukrainian].
12. Tsukerman, I. (1927). Work in summer among seasonal workers. "Za hramotu". 6. 6. [in Ukrainian].
13. *Documents on work of Uman regional society (protocols, reports, theses, questionnaires, certificates, correspondence)*. (1925–1926). To All-Ukrainian society "Down with Illiteracy". State Archive of Cherkasy region, f.387, op. 1, spr.353 Ark. 9. [in Ukrainian].
14. Shmulevich, A. (1928). *Collection of articles. For class tutors*. Gosizdat VChK l/b. Glavpolitprosvet. 9. 126. [in Russian].

Рецензент: Аносов І.П. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Бойко Ольга Миколаївна

naukaolla@mail.ru

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини,

вул. Садова, 2, м. Умань, 20300

doi:10.7905/нвмдпу.v0i14.1086

Матеріал надійшов до редакції 25.02.2015 р.

Подано до друку 20.04.2015 р.